

Sokkterápia: ki-, be- és megtérések a *Matszjéndraszanhitában*

Kiss Csaba

A Matszjéndra–Góráksa-legenda

A megtérés fogalma a középkori hindu vallási hagyományokon belül sokszor gyümölcsözőbben vizsgálható, mint a hinduizmusból egyéb vallásokba való áttérés. Ennek egyik oka, hogy a „hinduizmus” fogalom eleve nem egy egységes vallást takar, hanem számtalan egymástól jelentősen eltérő áramlatot, többek között a *saiva* (शैव, Siva istenhez kötődő) és a *vaisnava* (वैष्णव, Visnu istenhez kötődő) irányzatokat. Az ilyesfajta tradíciókon belül is élesen elválnak az orthodox és a tantrikus szöveg- és vallásgyakorlati hagyományok. Az alábbiakban egy olyan jól ismert *saiva* legenda egy különös változatát elemzem, amely hemzseg a megtérésektől, kitérésektől, visszatérésektől, tárháza ezeknek, valamint szinte pszichológiai megközelítést is kínál a témában: Matszjéndra (मत्स्येन्द्र) és Góráksa (गोरक्ष) jógi fordultatos kalandjait a *Matszjéndraszanhitában* (मत्स्येन्द्रसंहिता).¹

A Matszjéndra–Góráksa-legenda jól ismert a szakirodalomból. A két jógi-szent történetének számtalan változatát ismerjük a VIII–IX. századtól napjainkig.² Épp úgy népszerűek Srí Lankán, mint Indiában, Nepálban, vagy akár Tibetben. Nepálban egyszerre tisztelik Matszjéndrát Avalókitésvara *bódbiszattvaként*³ (अवलोकितेश्वर-

¹ A szövegről részletesebben ld. Csaba KISS: *Matsyendranātha's Compendium*. (Matsyendrasamhitā). *A critical edition and annotated translation of Matsyendrasamhitā 1–13 and 55 with analysis*. (D. Phil.-disszertáció, Balliol College, Oxford University 2009)

² Lásd George Weston BRIGGS: *Gorakhnāth and the Kānpḥaṭa Yogis*. MLBD, New Delhi 2005 [1938]. 179. skk. (különösen 231. skk.); valamint H. A. ROSE (szerk.): *A Glossary of the Tribes and Castes of the Punjab and North-West Frontier Province*. 3 vols. Civil and Military Gazette Press, Lahore 1911. 388–411; Prabodh Candra BAGCHI (szerk.): *Kaulajñānanirṇaya and Some Minor Texts of the School of Matsyendranātha*. [Akulavīratāntra A+B, Kulānandanāntra, Jñānakārikā] Metropolitan, Calcutta 1934. (Calcutta Sanskrit Series No. 3); David Gordon WHITE: *The Alchemical Body: Siddha traditions in medieval India*. University of Chicago Press, Chicago 1996. 222–240; Debabrata SENSHARMA (szerk.): *Matsyendrasamhitā*. [sic] *Ascribed to Matsyendranātha*. Part I. The Asiatic Society, Calcutta 1994 (az utóbbi erősen BAGCHI-ra támaszkodik).

³ Avagy: „It is not, as so many writers have said, that the Buddhists of Nepal worship Matsyendranāth as a form of Avalokiteśvara. Rather, the Hindus of Nepal worship Avalokiteśvara as Matsyendranāth.” (John K. LOCKE: *Karuṇāmaya. The cult of Avalokiteśvara-Matsyendranāth in the valley of Nepal*. Sahayogi Prakashan for Research Centre for Nepal and Asian Studies/Tribhuvan University, Kathmandu 1980. 405.)

बोधिसत्त्व) és a hindu Siva (शिव) isten inkarnációjaként.⁴ Az ismert legendaváltozatok visszatérő és kulcsfontosságú elemei a következők: Matszjendra eredetileg halász, alacsony származású, megvetett társadalmi csoport tagja, talán *súdra* (शूद्र).⁵ Góraksa Matszjendra tanítványa. Matszjendrát elnyeli egy óriási tengeri hal (valamilyest Jónás történetéhez hasonlatosan); Matszjendra betér egy hindu *saiva* tradícióba, majd elbukik, kitér, és a mesebeli „Nők országába” (gyakran Srí Lanká) érve évekig az érzéki örömei rabja; gyakran ezt egy halott király testébe való mágikus/jógikus belépéssel (*parakájapravésa* परकायप्रवेश) valósítja meg. Góraksa „megmenti” mesterét, ráébreszti valódi hivatására, visszatéríti (rekonvertálja) a *saiva* jógikus tradícióba; ezt nagy részben *sokkhatásokkal* éri el. Ezekre a sokkhatásokra kívánom felhívni a figyelmet a következőkben.

Mikor is élhetett Matszjendra és Góraksa, ha egyáltalán létezhet történeti alapja a legendának? A XI. század elején Abhinavagupta említi „Maccshéndát” *Tantráloka* (तन्त्रालोक) című művében (1.7): ez valószínűleg a Matszjendra név középind változata.⁶ Matszjendra és Góraksa mindenképpen kötődik az indiai *saiva* tantra késői szakaszához (X–XIII. század), gyakran Kubdzsika (कुब्जिका) istennő, ill. a Pascsimámnája (पश्चिमाम्नाय) tradíciójához⁷ és a *kaula*⁸ (कौल) irányzatokhoz. A középkori indiai jógatradíciók is gyakran hivatkoznak kettősükre mint alapítókra.⁹ Sensharma,¹⁰ jellemzően a tradicionális ind megközelítésre, úgy véli, hogy mivel Matszjendra mágus volt, és körülbelül négyszáz évig élhetett, élete a VI. századtól a X. századig terjedhetett. White¹¹ szerint a Matszjendra név talán nem is személynév, hanem titulus.

Az említett legendaváznak adja egy változatát a *Matszjéndraszanhita*, amely feltehetően XIII. századi, dél-indiai késő tantrikus szanszkrit *saiva* szöveg. Ennek a meglehetősen hosszú, 55 fejezetből álló szövegnek a kerettörténete tartalmazza a legenda-

⁴ LOCKE (3. jz).

⁵ Matszjendra *súdra* származását pl. a *Nitjáhnikatilaka* (नित्याह्निकतिलक) kézírata is említi (folio 19 recto): *śrīMatsyendranāthah asyaiva śakti śrīlalitā bhairavi abbā yā yū kāmākṣakāntau ra deśe janma jāti sūdrah*.

⁶ Egyéb névváltozatok: Matszjéndranátha, Maccshanda, Maccshénda, Mínanátha, Maccsamuni, Karunámaja; Góraksanátha, Górakha, Górah.

⁷ A hindu tantráról alaplú: Alexis SANDERSON: „Śaivism and the Tantric Traditions”, in Friedhelm HARDY (szerk.): *The World's Religions/Religions of Asia*. Routledge, London 1988. [Reprint: 1990] és Uő: „The Śaiva Age: The Rise and Dominance of Śaivism during the Early Medieval Period”, in Shingo EINO (szerk.): *Genesis and Development of Tantrism*. Institute of Oriental Culture — University of Tokyo, Tokyo 2009. (Institute of Oriental Culture Special Series 23) 41–350. Kubdzsikáról lásd elsődlegesen Teun GOUDRIAAN — J. A. SCHOTERMAN (szerk.): *Kubjikāmata-tantra. The Kulālikāmnāya version*. E. J. Brill, Leiden 1988.

⁸ Lásd pl. a *Mrigéndratantra vidjápáda*-ját (11. vers) kommentáló Aghorasivácsárja *Dípiká*-ját (XII. század): *hiranyagarbha-kapila-matsyendrādayo veda-sāṃkhya-kaulāditantrāṇām iti*: „A véda-tradíció [mestere/alapítója] Hiranjagarbha, a Sāṃkhjéé Kapila, a Kauléé Matszjendra etc.”

⁹ Lásd pl. *Hathajógapradípiká* 1.4. (*A hatha-jóga lámpása*. Ford. Hidas Gergely — Kiss Csaba — Zentai György. Terebess Kiadó, Budapest 2000.)

¹⁰ SENSARMA (2. jz.) 25–26.

¹¹ WHITE (2. jz.) 466, 26. jz.

változatot. A *Matszjéndraszanhitá* a késői hindu tantra és a korai *hathajóga* közötti átmenet értékes dokumentuma, bizonyíték arra, hogy a Kubdzsiká és Tripurá (त्रिपुरा) istennők kultuszaiból összegyúrt dél-indiai ún. *sámbhaval/sámbhavananda*¹² (शाम्भव/शाम्भवानन्द) hagyomány központi szerepet játszhatott a késői tantra és a korai *hathajóga* közötti átmenetben. A legenda erre is reflektál. A szöveg nagy része tantrikus rituálékkal foglalkozik, rituális kézikönyv (*paddhati*), de a korai *hathajóga* elemei is megjelennek benne.

A *Matszjéndraszanhitá* kerettörténetének egyedi aspektusa, hogy Góraksa itt a dél-indiai *csóla* (चौल) uralkodóház tagja (fénykoruk a IX–XII. század), tehát itt egy királyt látunk megtérni egy tantrikus jógi tanításához, és feladva királyi/világi/hagyományos hindu(?) életét aszkéta szentté válni. A szöveg fő funkciója feltehetőleg a *csóla* uralkodó szentté avanzsálása. Ez a változat is hemzseg a legkülönösebb megtérésektől, amelyek mintha valamiféle hierarchiában állnának: a megtérés itt fokozatos. Különös érdekessége, hogy egy *purána*-stílusú (पुराण) szöveg költői metaforákban sugall a megtéréssel kapcsolatos általános pszichológiai tényeket.

Megtérések a *Matszjéndraszanhitá*-féle legendaváltozatban

1. Betérés a beavatók félelme miatt: Matszjéndra alacsony társadalmi helyzetű és vélhetőleg orthodoxnak mondható vallásgyakorlatot folytató halász, aki „kegyetlen, mert halakat gyilkol”. (1.8) Elmegy halászni, a folyóparton (tengerparton?) *bráhmanák* (ब्राह्मण) pillant meg, akik titkos, tantrikus szertartásokat végeznek. A *bráhmanák*, látva halászhálóját és szigonyát, megijednek tőle, úgyszólván sokkot kapnak. Később megkönnyebbülésükben beavatják Matszjéndrát tantrikus hagyományukba (*diksá* दीक्षा). Itt egy olyan *conversio*-t, megtérést, megtérítést láthatunk, amely a beavatók, a térítők félelmén, sokkján alapul, sokkal kevésbé a beavatott kívánságán. Matszjéndra a beavatás hatására megtisztul, büntelen jógi lesz, teljesen átalakul, feladja foglalkozását, betér az adott *saivalsámbhava* tantrikus hagyományba, fél évig mantrákat mormol egy szigeten, szentéletű remete lesz.¹³

¹² Ld. Alexis SANDERSON: „Remarks on the Text of the *Kubjikāmatatantra*”, *Indo-Iranian Journal* XLV (2002) 1–24 (2–3).

¹³ *jāloḍyatakaram taṃ ca dṛṣtvā te 'pi dvijottamāḥ |*
babhūvur vyathitāḥ sarve ghātakabhayaśaṅkitāḥ ||1.11||

...

anenāṃṛtamatsyenamahāpātakahāriṇā ||1.26||

nirdhūtākhilapāpas tvaṃ vidyāṃ divyāṃ avāpsyasi |

ity uktvā sābhīsekāṃ tāṃ saprasādāṃ yathāvidhi ||1.27||

dadur vidyāṃ mahātmāno yoginīnāṃ mahodayāṃ |

dattvā vidyāṃ ca saṃspṛśya yogitvaṃ tasya dhīmataḥ ||1.28||

A *Matszjéndraszanhitá*-ból vett idézeteket saját kritikai kiadásomból közlöm (KISS [1.jz]), apparátus nélkül.

2. A tantrikus kultuszba beavatott újabb beavatása az istenség által, életveszélyes helyzetben történő megtérése után: Matszjéndrát egy hal nyeli el reggeli rituális fürdése közben (újabb sokkhatás). Kihallgatja Sivát, amint az feleségének titkos jóga-tanítást ad át. Siva kiszabadítja Matszjéndrát a hal gyomrából, és beavatja (*diksá*). Ez újabb szintje a megtérésnek/beavatásnak, Matszjendra egyre mélyebben merül a tradícióba, most már mindentudó jógi lesz. Ez Matszjendra második megtérése /megtérítése. A megtérések sorozata a *saiva* tantrában általában értelmezhető úgy, mint folyamat az istenné válás vagy legalábbis az istenhez való tökéletes hasonulás felé. Az első megtérés emberi szintje után egy közvetlen isteni impulzusra történik a második megtérés: a megtérések hierarchikus rendszerbe állnak. (1.30–90)
3. Siva parancsot ad Matszjéndrának a térítésre, de Matszjendra nem talál megfelelő alanyt ehhez, pedig az istenség halhatatlanságot ígér neki. Ez teljes megistenülést jelentene, a megtérés harmadik szintjét. Az általában nem-térítőnek vélt „hinduizmuson” belüli hagyományok láthatóan valójában foglalkoztak térítéssel.¹⁴
4. A *csóla* király/Góráksa megtérése: a *csóla* király (eredeti vallásossága homályba vész) istennek hiszi Matszjéndrát (hiszen tulajdonképpen azzá is vált, megtért eredeti isteni önmagához), önsanyargatásba kezd, de egyszer csak elájul (sokkos állapotba kerül). Matszjendra most már mint emberisten jelenik meg, sokkoló öltözetben, koponyaékszerekkel felékesítve, részegen, vérben forgó szemekkel, tantrikus istenséggé, Bhairavává (भैरव) válva. Beavatja a királyt, és további térítésre biztatja. (1. 91–133)¹⁵
5. Matszjendra visszaesése/kitérése és büntudata: Matszjéndrát kíváncsisága arra vezeti, hogy egy halott király testében fedezze fel a test örömeit. Ez ismert toposz Indiában, lásd pl. a Sankara-legendákat, melyek talán Matszjendra legendáiból táplálkoznak.¹⁶ Matszjendra kitérése, eltérése, visszaesése azzal jár, hogy teljesen törlődik az emlékezete. Ez egyirányú folyamatnak látszik, de tudatalatti büntudatot sejtet az a jelenet, amelyben a segítségére siető Góráksára parancsol, hogy fürdesse meg Matszjendra saját gyermekét. Matszjendra többször visszaküldeti a gyereket, elégedetlen lévén a gyermek tisztasági fokával. Modern pszichológiai fogalmakat használva: Matszjendra itt kivetíti saját büntudatát/tisztátalanságát, régi önmagát szeretné visszaszerezni a fia alakjában. (55.1–14)¹⁷

¹⁴ *ātmavantam mahātmānam śiṣyam kṛtvā jīvendriyam ||1.87||
brūhi guhyam idaṃ sāstram asmiṃ lōke yathā bhavet |
matprasādāc ca te siddhir bhaviṣyaty ajarāmarā ||1.88||*

¹⁵ *na saṃsadi vaded enaṃ satām api kadācana |
vijaneṣu pravaktavyam ity ājñā pārameśvari ||1.131||*

¹⁶ KISS (1. jz) 48–51.

¹⁷ *enaṃ āviśya rājānam parakāyaprayogataḥ |
bhokṣye bhogān anupamān kiṃcītkālam iti smaran ||55.4||*

...
*matsyendro 'pi svam ātmānam tadbhogāviṣṭaramhasā ||55.9||
na sasmāra ciraṃ kālam nāvabudhyata kiṃcana |*

6. Matszjendra visszatérése a tantrába sokkoló élmény hatására: Góráksa sokkterápiát alkalmaz, feldarabolja a fiút és darabokban mossa meg. Ez magához téríti Matszjendrát, aki felismeri Góráksát, visszatér a helyes vallási útra, és újraéleszti a gyermeket. A feldarabolás költői üzenete egyrészt a halállal való sokkoló találkozás, másrészt az élveboncolás, ti. a vallási megtisztuláshoz egy bizonyos élveboncolás, halált megvető önfeláldozás is szükséges. A gyermekbe kivetített önmaga újjáélesztése a vallási megtérést, visszatérést, újjászületést sugallja. Matszjendra újra beavatja Góráksát, neki is megadva a megtérés/betérés következő fokozatát.¹⁸

Látjuk, hogy a történet nagy része a *conversiók* különféle fajtáinak és fokozatainak gyűjteménye. Mi lehet a szöveg célja ezzel? Már említettük a *csóla* király jógivá nemesítésének szándékát. Ezen kívül a legenda maga is térítő funkciókat láthat el: a megtérés folyamatát fokozatosnak és csodákkal telinek bemutatva készíti elő az olvasó/hallgató *conversióját*. Nem elhanyagolható Matszjendra *súdra* voltának hangsúlyozása a legenda legtöbb változatában: a megtérés társadalmi felemelkedést is jelent.¹⁹ Digby egyébként élesen látja, hogy Matszjendra legendáiban a megtéréseknek lehet nagyívú, vallástörténeti jelentése is: „A legenda tekinthető olyan történeti narratívának, mely a középkori észak-indiai vallási élet Kr. u. VIII–XII. század körül beállt változásait tükrözi. Ebben az interpretációban Matszjendra Náth megszabadítása a Banán-erdőből vagy a Nők Birodalmából értelmezhető úgy, hogy az a *kaula* tantrikus szexuális praktikái és a *hathajóga* cölibátusa közötti átmenetet szimbolizálja.”²⁰

tataḥ kālena Matszjendraḥ svasutaṃ pañkalepitam ||55.10||
bālakaṃ colam āhendram prakṣālyānīyatām iti |

...

tataś colaḥ samudgr̥hya bālakaṃ paramārthavit ||55.13||

bhittvā śarīraṃ śastreṇa prakṣālyānīyad antikam |

¹⁸ *matsyendro 'pi tadā dr̥ṣtvā svasutaṃ vidalikṛtam ||55.14||*

prāptādiññānasadbhāvaḥ prahasana vākyaṃ abravīt |

colanātho 'si bhadrām te śiṣyo me pūrvadehike ||55.15||

prīto 'smi tava vṛtyāhaṃ prāptasadbhāvanirmalaḥ |

kim aśuddhatamaṃ debe vidyate pārameśvare ||55.16||

ity uktvā jīvayām āsa svasutaṃ paramaśudhaiḥ |

tataḥ svaśiṣyaṃ colendraṃ dikṣayitvāgamoditaiḥ ||55.17||

dadau vidyākaro nāma gorakṣeśeti yogināt |

¹⁹ A *súdrák* tantrikus beavatásáról lásd pl. SANDERSON (12. jz) 284. j. 681, amelyben Sanderson a Trilócsanasiva által idézett *Parākhjatantra*-t idézi: „As has been taught in the *Parākhya*: «Initiation should be done for all who have received the action of [the descent of] his power, for all three caste-classes but not for [ordinary] Śūdras and the lowest-born [below them]. One may initiate Śūdras, but only those who do not drink alcoholic liquor, who revere the disciplines and rites taught by Śiva, and are devoted to Śiva themselves».”

²⁰ „The legend can be seen as a historical narrative that reflects the changing religious scene of medieval northern India at some time around the 8th and 12th centuries A.C. In this interpretation the rescue of Matsyendra Nāth from the Plantain Forest or the Kingdom of Women has been

Összefoglalás

A fentiek azt szolgálják demonstrálni, hogy az ún. hinduizmus keretein belül (és nem a hinduizmusból avagy a hinduizmus irányába) mennyire fontos jelenség a megtérés. Megtérések/térítések egyik „hindu” hagyományból a másikba is történhetnek, gyakran orthodoxból tantrikusba. Ilyenkor a kulcs a beavatási szertartás (*diksá*). A *diksá* előtti *sokkos* élmény kulcsfontosságú. (Ez sokszor Siva energiájának „becsapódásaként” (*sakti[ni]páta* शक्तिनिपात) értelmezik, amely általában követelmény a *saiva* tantra beavatási szertartásai előtt. Néha egyfajta isten általi megszállottság (*ávésá* आवेश) is fontos elem.) A *saiva* tantra „megtérése” sokszor többlépcsős, megtérések, betérések sorozata, melyeken sokk, halálfélelem hatására lép tovább a megtérő,²¹ és az eredmény nemcsak egyre inkább „istenes élet” avagy „istent követő élet”, hanem „istenként élet”, „megistenülés”, isteni lényvé való teljes *conversio*. Valamint a ki- és betérések változása is gyakran természetes velejárója a *conversiónak*.²² Ezen jelenségeket mintegy lexikon- avagy példatárszerűen mutatja be Matszjéndra és Góráksa legendája, különösen annak a *Matszjéndraszanhitá*ban található változata.

thought to represent the shift from Kaula Tantric sexual practices to Hatha Yoga celibacy.” Simon DIGBY: *Wonder-tales of South Asia*. Orient Monographs, Jersey 2000. 145.

²¹ Ne felejtjük el, hogy hasonlóképp a Buddha is a halállal (betegséggel, öregséggel) való találkozás után vált megváltást kereső remetévé.

²² Ahogy azt pl. Bhartrihari (भर्तृहरि), a költő legendáiban is látjuk.